

Vesna Trifunović*Etnografski institut SANU, Beograd*

vesnita@eunet.rs

Šala – jedna (ne)bitna humoristička forma*

Apstrakt: Šala je vid humora kome u domaćoj folkloristici i antropologiji do sada nije ukazana pažnja kakvu zaslužuje. Jedan od mogućih razloga za to je visoki stepen inkorporiranosti humora u svakodnevnu komunikaciju, zbog čega se šala često previđa kao posebna folklorna forma. Pored toga, šala kao humoristička forma nije ni prepoznata na odgovarajući način, o čemu svedoči nepostojanje njene adekvatne definicije i često mešanje sa folklornim tvorevinama kao što je, na primer, vic. Ovaj rad razmatra oblik, korišćenje i značenje šale u savremenom domaćem kontekstu i u skladu s tim nudi njenu posebnu definiciju, dok paralelno pravi razliku između šale i njoj bliskih humorističkih formi. Na kraju je razmotren i problem svrstavanja šale u folklorni materijal, kao i njen značaj za antropološka i folklorna istraživanja.

Ključne reči: šala, definicija, humor, humorističke forme, folklor

Uvod ili reč-dve o humoru

Mnogobrojne studije koje su sa različitih aspekata u fokus svog razmatranja postavile humor, na prvom mestu konstatuju sveprisutnost ovog fenomena u ljudskom životu. U nameri da obelodane i isprave opštu društvenu nepravdu učinjenu humoru, po kojoj je shvaćen kao trivijalnost i puka suprotnost od "zaista bitnih stvari", ovakve studije ističu i dokazuju njegov značaj na individualnom i sociokulturnom nivou. Kada je, međutim, reč o samoj definiciji humora, ovo jedinstvo nestaje i odmenjuju ga neslaganja, polemike, nedoumice i međusobna osporavanja. Uprkos brojnim intelektualnim naporima da se dokuči, objasni i definiše, ovaj pojam nikada u potpunosti i konačno nije misaono zaokružen. Štaviše, sam termin je u svom arhaičnom poreklu od latinske reči *humor* imao potpuno drugo značenje od savremenog, figurirajući kao bitan koncept u antičkoj, srednjevekovnoj i renesansnoj psihologiji, odnoseći se na tečnost ili vlagu. Ova psihologija je, naime, razlikovala četiri bitna telesna hu-

* Tekst je rezultat rada na projektu *Interdisciplinarno istraživanje kulturnog i jezičkog nasleđa Srbije. Izrada Multimedijalnog internet portala "Pojmovnik srpske kulture"* br. 47016, potprojekat EI SANU.

mora, odnosno fluida, čija je srazmera u organizmu određivala temperament, raspoloženje i karakter uopšte. Drugim rečima, uravnotežena narav proizlazila je iz ravnoteže između žuči, melanholije (crne žuči), krvi i flegme (sluzi), dok su disbalans i dominacija jedne od ovih tečnosti oblikovali ljudski temperament na odgovarajući način. Odatle potiču i danas opšteprihvaćene oznake za vrste ljudskog temperamenta: sangvinik (dominacija krvi), kolerik (višak žuči), flegmatik (prevlast sluzi) i melanholik (preovladavanje crne žuči), (McGhee 1979, Rečnik književnih termina 1985).

Savremena određenja vide humor kao nešto što postoji u našim umovima, kao mentalno iskustvo otkrivanja i uživanja u smešnim ili apsurdno inkongruentnim idejama, događajima i situacijama, kao odgovarajuće psihološko stanje koje pretenduje da proizvede smeh, te ga razlikuju i ne poistovećuju sa emocijom, niti sa vrstom ponašanja (McGhee 1979, Veatch 1998). S druge strane, iako nam je teško da objasnimo i kažemo šta je tačno humor, mi ga sa lakoćom prepoznavamo i naročito asociramo sa stimulansom koji ga proizvodi, kao i sa odgovorom na taj stimulans koji je najčešće izražen u vidu smeha. Između ova dva elementa koji figuriraju kao bitni u opštim konceptualizacijama humora, stoji, posebno se izdvaja, i od krucijalnog značaja je kognitivna i intelektualna aktivnost koja je odgovorna za percepciju i evaluaciju potencijalnih stimulansa i koja vodi ka humorističkom iskustvu (Apte 1985). Ovo bi ujedno bila i jedna od značajnih razlika između laičkog i naučnog promišljanja humora, s obzirom da se ljudima uglavnom čini da je humor vezan za situaciju, a ne da je izveden iz nekakvog procesa mišljenja i zaključivanja.

Ne samo da su raznovrsne definicije humora pokrenule lavinu polemika i međusobnog osporavanja, već su isti efekat imale i teorije o potencijalnim stimulansima humora, odnosno o uzrocima koji ga pokreću ili pretenduju da ga izazovu, dakle, teorije koje odgovaraju na naizgled jednostavno pitanje: "zašto se smejemo?". Tri dominantne i najčešće pominjane su teorija inkongruentnosti, agresije i superiornosti. Tako su filozofi poput Kanta i Šopenhauera zagovarali gledište po kome je inkongruentnost, odnosno nešto što je neočekivano, van konteksta, neprilično, nelogično ili preterano srž svih humorističkih doživljaja. Može se, međutim, zapaziti da mnoge apsurdne i inkongruentne pojave jednostavno nisu smešne. Drugi, zato, smatraju da se ljudi ne smeju na čiste inkongruentnosti, već da one moraju biti začinjene aluzijama na seks ili agresiju da bi proizvele humoristički efekat.

U ovakvom shvatanju lako se može prepoznati uticaj Frojda i psihoanalitičkog pristupa, po kome je humor u suštini prerusena agresija, najčešće seksualne prirode, koja se u drugom obliku društveno ne bi tolerisala. Humor može, s druge strane, često biti neagresivan u svojoj formi i funkciji. On nekada ima olakšavajući učinak u izvesnim društvenim i psihološkim situacijama, za razliku od agresije koja tada može biti destruktivna i proizvesti negativane posledice. Na kraju, po teoriji superiornosti, i njenom poznatom zagovorniku

Tomasu Hobsu, humor često tretira tuđe greške, a ne greške posmatrača i na taj način kod njega stvara osećaj superiornosti. I zaista, česte su situacije kada se smejemo drugome što ukazuje na to da humor u takvim prilikama omogućava i podstiče osećaj superiornosti. Problem, međutim, nastaje u situaciji kada se ljudi smeju sami sebi, pa je u tom slučaju teže utvrditi ko je tada nad kim superioran.¹

Usled ovakvih i sličnih nedoumica koje prate pokušaje definisanja humora i problem identifikacije njegovog okidača, mnogi autori okrenuli su se drugom, ne toliko "većitim" pitanjima, kao što su različite forme humora. U ovome su naročito prednjačili folkloristi², pokazujući posebno veliki interes za viceve sa najrazličitijim temama, od rasnih i etničkih stereotipa (Dégh 1982, Eben Sackett 1987, Ben-Amos 1973), preko seksističkog humora (Lynn Preston 1994, Mitchell 1977, Thomas 1997), do katastrofa i različitih oblika crnog humora (Dundes 1979, Smyth 1986, Oring 1987, Ellis 2001). Vicevi su se, dakle, pokazali kao veoma inspirativno polje istraživanja, pa su razvijani i različiti teorijski okviri za njihove interpretacije i tumačenja, među kojima se izdvaja poznata Generalna teorija verbalnog humora (*General Theory of Verbal Humor*³) Viktora Raskina i Salvatora Attarda (Raskin *et al.* 1991, Attardo *et al.* 2002).

Interesovanje za razne manifestacije humora je i u domaćoj antropologiji izraženo kroz radove u kojima su analizirani antički koreni crnog humora na osnovu humorističkih epigrama i epitafa u staroj Grčkoj (Stevanović 2007, 2009), zatim specifične forme urbanog humora (Banović 2008), ili domaće serije bazirane pretežno na etničkom humoru (Krstić 2009). Humoristički folklorni materijal koji je privukao istraživačku pažnju najčešće je u vidu viceva (Kleut 1993, Ljuboja 2001, Trifunović 2009,⁴), kao i u obliku šaljivih priča i anegdota (Latković 1967, Ljubinković 1976, Samardžija 2006, Milošević-Đorđević 1974, Milošević-Đorđević *et al.* 1984, Pešić *et al.* 1997, Nikolić 1997, Zlatković 2007). Ove folklorne tvorevine gotovo da nije bilo moguće zanemariti i zaobići u naučnim razmatranjima, s obzirom na njihovu rasprostranjenost i značaj koji su nekada imale, ili ga (još uvek) imaju u društvenom životu. Ipak, jedan zanimljiv i sveprisutan oblik humora čini se izostavljenim i

¹ Više o ovim, kao i o ostalim teorijama koje se bave problemom pokretača humora v. Veatch, 1998.

² O antropološkom i sociološkom doprinosu u proučavanju humora v. Alford, Alford 1981; Davis 1995.

³ Ova teorija je predviđena za tretiranje isključivo verbalno formulisanog i izraženog humora ili humorističkih tekstova, a nastala je korigovanjem Raskinove lingvističke teorije o humoru (*Semantic Script Theory of Humor*).

⁴ Pogledati posebno tematski zbornik o vicu: Rad XXXVII kongresa SUFI, Zagreb 1990.

potisnutim u stranu, kao da ne zavređuje ozbiljniju naučnu obradu. Nedostatak domaćih radova koji se bave šalom, kao i njene postojeće neadekvatne definicije, zahtevaju barem jedan rad u kome bi se prozborilo o njenom postojanju, korišćenju, obliku i značenju u savremenom domaćem kontekstu, i koji bi pokušao da joj nađe mesto među srodnim folklornim tvorevinama sa kojima se često i brka.

Šta je, dakle, s običnom šalom?

Zanimljivo je da se jedna tako jednostavna i svakodnevna humoristička forma, kakva je šala, koristi i definiše na toliko različitih načina. Ovde pre svega mislim na domaću stručnu literaturu iz oblasti antropologije i usmene narodne književnosti, odnosno folklora. Tako Ljuboja govori o žanrovima, oblicima i tipovima šale, uzimajući ovaj pojam kao "kišobran koncept" pod koji svrstava tvorevine poput vica, anegdote i šaljive priče: "Unutar formalno neizdiferencirane, sadržajne kategorije šale koncentrisani su brojni varijeteti, različiti žanrovski oblici, od kojih je svaki uslovljen ustrojstvom vlastite forme i vlastitog stila izražavanja" (Ljuboja 2001, 242). Rečnici, s druge strane, prepoznaju šalu kao zaseban vid humora, određujući je kao usmenu priču ili priču zasnovanu tako da izazove smeh, s prevashodno zabavnim, humorističkim, duhovitim obrtima i raspletom, ali bez kompleksnih sadržaja i pretenzija (Rečnik književnih termina 1985, 1992). Ono što je generalno zajedničko brojnim određenjima šale, pa i ovim navedenim, jeste to da se ona prvenstveno posmatra kao narativ i svrstava u okvire narodne retorike, verbalnog umeća i konverzionih žanrova. Pomenuti rečnici govoreći o šali, takođe, upućuju na vic i dosteku kao na njene slične i srodne forme, ali ponuđenom definicijom šale zamagljuju jasnu granicu između ova tri oblika humora i daju povod raspravi o njihovim razlikama.

S obzirom na činjenicu da strana stručna literatura u znatno većoj meri od domaće obiluje radovima s temom humora i njegovih najrazličitijih manifestacija, a što čini neizbežnim njeno korišćenje, smatram da je na samom početku bitno skrenuti pažnju na terminološke probleme i razlike koji postoje, na prvom mestu, između srpskog i engleskog jezika, a koji se konkretno tiču pojma šale. Za razliku od srpskog jezika koji precizno razlikuje i odvaja šalu od vica, engleski jezik oba pojma objedinjuje imenicom *joke*.⁵ To je prouzroko-

⁵ Isti slučaj je i sa glagolom *joke* ili *joking*. Ovaj glagol se u engleskom jeziku koristi da bi označio radnju pričanja viceva, ali se odnosi i na aktivnost koju u srpskom prevodimo kao šaljenje. U stručnoj literaturi engleskog govornog područja je, ipak, prepoznato dvosmisleno značenje ovog termina, pa se za samo šaljenje upotrebljavaju konstrukcije kao što su *joking activity* i *joking practice*.

valo da se ova reč kod nas prevodi kao vic, ali i kao šala u zavisnosti od konteksta u kome se koristi.⁶ S druge strane, engleski jezik razlikuje i imenuje vrste šala u zavisnosti od njihovog izraza, što kod nas nije slučaj budući da se za odgovarajuće manifestacije verbalnog i fizičkog humora koristi isključivo termin šala. Treba, dakle, imati u vidu ovu distinkciju između srpskog i engleskog jezika jer ono što se naziva šalom u prvom, prevazilazi samu reč *joke* i proteže se na druge pojmove kao što su *prank* ili *practical joke*⁷.

Neuviđanje jasne granice između šale i vica, stoga, pripisujem najviše posmatranju šale kao priče ili pričice (ma šta taj pojam ovde značio), koja sadrži nekakav rasplet. Definirati šalu znači ukazati na oblike i značenja u kojima ona postoji u svakodnevnoj komunikaciji, kao i na smisao koji ovaj pojam ima u opštoj društvenoj upotrebi. S tim u vidu, šala se ne može sagledati kroz prizmu narativa, ona se jednostavno ne može svesti na priču, niti je to priča koja ima svoju utvrđenu strukturu i rasplet, kao što je slučaj sa vicem. Imajući na umu sam oblik šale u svakodnevnoj komunikaciji i njen, ovom prilikom, verbalni izraz, sklona sam da ovaj pojam definišem kao vrstu govornog čina, prevashodno zabavne i duhovite funkcije i spontanog, efemernog karaktera. Odlučila sam se za sociolingvističku kategoriju govornog akta jer se time stavlja akcenat na upotrebu jezika, dok on sam označava jedan iskaz u okviru govornog događaja, odnosno unutar skupa komunikacijskih aktivnosti. Pored toga: "to može biti iskaz sa formalnim gramatičkim statusom rečenice, ili čak rečenični kompleks, ali i ne mora, već govorni čin mogu zastupati i pojedine reči ili grupe reči sa funkcijom rečeničnog ekvivalenta" (Radovanović 2003). Ovim se daje neophodna širina za određenje verbalne šale, koja se, dakle, može protezati od iskaza u vidu reči, preko skupa reči, do čitavih rečenica, ali nikada ne prelazeći granicu koja je deli od jasno strukturiranog narativa.

Određivanjem šale na ovaj način, može se pristupiti i njenom razgraničenju u odnosu na dosetku. Ako je suditi prema jezičkom izrazu, šala i dosetka su veoma slične, ako ne i iste. Obe se, dakle, mogu definisati kao verbalni činovi, pa razliku među njima treba tražiti prvenstveno u njihovoj funkciji. Ovu činjenicu je uvideo još i Frojd, određujući šalu kao predstapanje dosetke, čija je namena isključivo izazivanje uživanja, dok je dosetka, prema njemu uvek tendenciozna (Frojd 1979). Frojd je dosetku posmatrao kao "sud koji se poigrava" i "spremnost da se duhovito odgovori", pripisujuću joj time oštroumnost i namenu da "misao potpomogne uveličavanjem i da je zaštiti od kritike" (ibid).

⁶ Nemačka reč *witz* ovde naročito može biti zbunjujuća, s obzirom da od nje vodi poreklo naš termin "vic", dok ona sama ima šire značenje, odnoseći se i na druge humorističke forme. Tako je, recimo, Frojdova studija *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* kod nas s punim pravom (s obzirom na značenje u kome je Frojd ove koristio reč *witz*) prevedena kao "Dosetka i njen odnos prema nesvesnom".

⁷ Na ovaj specifičan oblik šale ću se vratiti u daljem tekstu.

Ipak, može se reći da ovako strogo razlikovanje između šale i dosetke ne postoji u opštim konceptualizacijama izraženim kroz srpski jezik. O tome svedoči izreka "u svakoj šali ima malo istine", koja upravo toj usmenoj formi pripisuje funkciju saopštavanja nečeg smislenog i sadržajnog i vidi je kao specifičan put da se nešto kaže ili iznese na posredan, ali efektan način. Stoga, da bi se napravila što jasnija razlika u značenju između šale i dosetke, treba istaći i drugo pomenuto određenje koje šala ima u savremenom domaćem kontekstu, a koje je značajno odvojeno u odnosu na isključivo verbalne humorističke forme, kakva je, između ostalog i dosetka. Reč je o tome da se ovaj termin u opštoj primeni koristi i da bi označio delo, odnosno nešto što je učinjeno tako da izazove humoristički doživljaj.⁸ Dakle, za razliku od dosetke i vica koji su uvek verbalni, šala to ne mora nužno biti.

U tom smislu, šala u domaćem značenju obuhvata i već pomenute pojmove iz engleskog jezika kao što su *prank*, *horseplay*, *practical joke*, *gag* ili *antic*. Ovi izrazi se na srpski jezik mogu prevesti kao šala, iako postoje i drugi termini za njihov doslovan prevod kao što su: obešenjaštvo, nestašluk, podvala, obmana, prevara, šega. Ipak, mislim da sam prevod ovde umnogome zavisi od percepcije ili uspeha šale, budući da navedeni termini često imaju negativnu konotaciju. Poznato je, naime, da šala u svakodnevnoj upotrebi može preći granicu dozvoljenog o čemu svedoče termini *gruba šala*, *neslana šala*, *neukusna šala*, kada u zavisnosti od konteksta, onoga koji se njome služi i slušaoca ili učesnika, ako je reč o delu, može biti iskorišćena u nezgodnom trenutku, izrečena ili pričinjena na neadekvatan način, kao i pogrešno shvaćena i interpretirana, čime izaziva suprotan efekat. U tim slučajevima, a kada je reč o fizičkom humoru, ona se može nazvati obešenjaštvom, nestašlukom ili podvalom.

Osetljivost na šalu nije neuobičajena pojava, iako je izričito reč o blagoj, dobroćudnoj podrugljivosti ili nestašluku za koje važi pravilo da se ne uzimaju za ozbiljno i za koje se smatra da im uvreda nije namena. Postoje, naime, prilike kada se ovom humorističkom formom naročito testira elastičnost društvenih pravila ponašanja, kao što je to u slučaju prvoaprilske šale koja može imati i verbalni i fizički izraz. Ovaj dan predstavlja specijalno vreme određeno za zbijanje šala, kada se od nasamarenog posebno očekuje blagonaklona reakcija, tim pre što su najefektnije one šale koje se odvijaju u manjim grupama, među ljudima koji se međusobno poznaju, ali koji zauzimaju različite društvene pozicije i statuse, kao i one koje pogađaju slabe tačke žrtve poput starih navika, strahova, opsesija, ili bilo čega drugog što naciľjana žrtva smatra bitnim (McEntire 2002, 146).

⁸ Navedena definicija šale ostaje ista, s tim što se "govornom činu" pridodaje i termin "delo".

Definisati šalu i precizno odrediti šta se sve pod tim pojmom u domaćem kontekstu podrazumeva znači samo pola pređenog puta u njenom razumevanju. Ukoliko prihvatimo da ovaj vid humora nema svoju posebnu morfologiju i strukturu, kakva je svojstvena vicu ili šaljivoj priči, ostaje pitanje njegovog formiranja i funkcionisanja. Šta je, dakle, inherentno jednom delu ili govornom aktu, osim zabavne i duhovite namene, što čini da ga nazovemo šalom? Slično pitanje postavio je i Frojd razmišljajući o dosetki, a kao odgovor ponudio je koncept tehnike koja se u ovoj humorističkoj formi upotrebljava kako bi proizvela odgovarajući efekat.⁹ S obzirom na isključivo verbalni izraz dosetke, tehnike koje je on identifikovao odnose se na specifičnu upotrebu jezika koja izaziva duhovit dojam. Iako u svojoj studiji nije pružio preciznu definiciju same tehnike, Frojd je ovim omogućio dobro polazište i za razumevanje šale, neovisno o tome što ona pored verbalnog ima i fizički oblik. S druge strane, trebalo je sačekati studiju *An Anatomy of Humor* Artura Ase Bergera da bismo dobili ne samo definiciju tehnike, u sličnom smislu u kome je koristio Frojd, već i iscrpan spisak tehnika koje nalazimo u najrazličitijim oblicima humora.

Za razliku od nekih autora koji su promišljali fenomen humora postavljajući pitanje *zašto* se smejemo, Berger je to učinio pitajući se *šta* pokreće humor. Na taj način došao je do tehnike humora kao mehanizma čija je osnovna namena da izazove smeh, pa samim tim i kao "sredstva za analizu bilo kog primera humora, nastalog u bilo koje vreme, koji spada u bilo koji žanr i koji je izražen kroz bilo koji medij" (Berger 1993, 15). U njegovoj studiji nailazimo na četrdesetpet tehnika humora koje je klasifikovao u četiri osnovne grupe: jezik (smatrajući da je humor verbalan i da se odnosi na igre rečima i ostale osobine jezika), logika (ističući da je humor ideacijski i da se odnosi na ideje i probleme sa kojima se suočavamo u pokušaju da smisljeno sagledamo svet koji nas okružuje), identitet (ukazujući na njegov egzistencijalistički aspekt i na to da se tiče problema koje imamo sa sopstvenim identitetima) i akcija (pripisujući humoru neverbalni i fizički aspekt).¹⁰ Upravo je upotreba tehnika humora,¹¹ poput onih koje spadaju u navedene četiri grupe, ono što jedan govor-

⁹ Detaljnije o tehnikama dosetke v. Frojd 1979, 15-118.

¹⁰ Za jasno razumevanje tehnika humora i načina njihovog funkcionisanja neophodno je upoznavanje sa odgovarajućom literaturom, v. Berger 1993. i Trifunović 2007.

¹¹ Bergeru, ipak, zameram naporedo korišćenje reči tehnika i mehanizam, odnosno nepraviljenje razlike među ovim pojmovima. Smatram, naime, da neke od navedenih tehnika podrazumevaju tzv. slučajni humor kada se sticaj okolnosti i situacija opažaju kao komični, bez namernog i svesnog uplitanja pojedinca. Tako je, na primer, sa tehnikom *slapstick* koja podrazumeva različite vrste fizičkih gafova i nespretnosti koje nas zabavljaju, kao što je klizanje na koru od banane, ili sa tehnikom slučajnosti koja se tiče laspusa ili omaški u govoru. U ovakvim prilikama je uputno govoriti o mehani-

ni akt ili delo čini šalom. Tehnika humora je, dakle, osnovna jedinica verbalnog i fizičkog vida šale čija je namena da proizvede smeh i koja je razlikuje u odnosu na druge vrste dela i govornih činova. Upotrebom tehnike humora, ali i posebnim nazivom kojim se ova humoristička forma obeležava u srpskom jeziku, šala je kulturno prepoznata kao posebna kategorija komunikacije i dobija identifikujuću crtu koja je razlikuje od drugih oblika socijalne interakcije, što sve ukazuje na postojanje kulturne svesti o njenom specifičnom karakteru (Ben-Amos 1971, 10).

Na kraju, ostaje pitanje da li se šala, u svojoj verbalnoj upotrebi u savremenom domaćem kontekstu, može svrstati u folklor, odnosno da li je treba tretirati kao folklornu tvorevinu. Posmatrana unutar parametara tekstone, teksta i konteksta kojima se postavljaju granice između folklornog i ne-folklornog materijala (Dundes 1980), šala ima odlike koje je delimično mogu postaviti u prvu grupu. Njena specifična oznaka na nivou tekstone je, kao što je već i rečeno, tehnika humora koja je odvaja od drugih vidova komunikacije. Konvencije po pitanju vremena, mesta, društvene sredine, ili ukratko konteksta, takođe postoje kada je reč o upotrebi i izricanju šala. Problem nastaje na razini teksta, s obzirom da se šala u svom verbalnom obliku, za razliku od zagonetki, brzalica, poslovice i najrazličitijih proznih narativa koji spadaju u kategoriju verbalne umetnosti, ne odlikuje utvrđenom strukturom, niti izgrađenim sižeom. Ona je spontana, kontekstualizovana, nastaje na licu mesta i praktično nije moguće predvideti šta će se naći na njenoj meti. Isto tako, šalu u odnosu na folklorni materijal bitno razlikuje poznato, individualno poreklo, dok u njenom stvaranju i oblikovanju ne učestvuje kolektiv. Ukratko, to je efemerna, idiosinkrazijska tvorevina i formulacija pojedinca.

Sve to, međutim, ne znači da se šala ne može i razviti u folklorni materijal. Kako ističu Jakobson i Bogatirjov: "Postojanje neke folklorne tvorevine kao takve počinje tek onda kada ju je određena zajednica prihvatila, a od te tvorevine postoji samo ono što je zajednica usvojila" (Jakobson *et al.* 1971). Ovi autori zagovaraju i to da se u folkloru održavaju samo one forme koje su dokazale svoju funkcionalnost za datu zajednicu (*ibid.*). Smatram, stoga, da šala može postati folklorni materijal ako, usled specifične funkcije koju ima, oстане zapamćena u kolektivu, ali na taj način što će biti inkorporirana u kraći narativ čije će težište činiti. U takvim slučajevima slobodno se može reći da je u pitanju neka vrsta "priče o šali". Ovo je naročito ilustrativno u studiji Branka Banovića *Urbani humor Pljevalja* u kojoj autor analizira sadržaje koje je nazvao humornim epizodama, a koji se razmenjuju u svakodnevnoj interakciji i

zmu humora. S druge strane, sama reč tehnika je dobra zato što nam omogućava razlikovanje šale upravo od takvih vrsta slučajnog humora, jer se njome sugerise da je u pitanju svesno i namerno biranje odgovarajućeg sredstva za proizvođenje smeha, što šala u osnovi i čini v. Trifunović 2007, 2009.

prenose sa generacije na generaciju u različitim interakcionim kontekstima (Banović 2008, 18). Banović je humornim epizodama označio kratke narative u čijoj osnovi stoje šala ili dosetka koje su, zahvaljujući svojoj specifičnoj funkciji u datoj sredini ili još više, zbog pojedinaca koji su se našli u ulozi njihovih tvoraca, ostale upamćene. Ove humorne epizode su najbolji primer pamćenja, preuzimanja i oblikovanja šale od strane kolektiva i pokazatelj nastanka folklornog materijala iz jedne inače efemerne tvorevine. Pasivni slušalac ili društvena sredina u ovom slučaju imaju posebnu važnost, jer upravo izazivanju uživanja kod trećeg lica, kao jednoj od bitnih funkcija šale, ove forme duguju svoju postojanost.

Šale, takođe, naročito cirkulišu i razmenjuju se unutar užih društvenih grupa koje su formirale osobe sličnih interesovanja i hobija, usled prijateljskih odnosa ili u svom poslovnom okruženju. Ova vrsta humora u tom slučaju ima važnu socijalnu funkciju održavanja solidarnosti i osećanja pripadnosti, postavljanja granice između pripadnika grupe i stranaca, olakšavanja komunikacije unutar grupe i kontrolisanja ponašanja njenih članova (Fine *et al.* 2005). Šala tada predstavlja deo ekspresivne kulture takvih grupa, čiji pripadnici dele specifično znanje koje im omogućava da je na odgovarajući način interpretiraju i razumeju. "Iskazi koji izazivaju značajan humoristički efekat među kolegama na poslu često su nekome sa strane nejasni i čine se budalastim" (Holmes 2000). Isto tako, dok je sama šala situaciona, njena tema je u ovakvim slučajevima često tradicionalna, predvidljiva i uglavnom se tiče onoga što okupira pažnju date grupe ili izaziva brigu unutra nje. Tako kultura šaljenja među mikolozima pruža uvid u njihovu zabrinutost zbog efekata koje ovaj hobi može proizvesti, kao i u specifičnu kontradiktornost kada je reč o ovoj brizi, pa se šale uglavnom zbijaju na temu umiranja usled konzumiranja određenih pečuraka, ali i na račun onih koji se plaše da probaju takve pečurke (Fine 1988, 193). Šala je ovde, dakle, folklorni način tretiranja tema koje figuriraju kao značajne u određenoj grupi, dok je tehnika humora koja se u njoj upotrebljava, bilo da je to sarkazam, karikiranje, aluzija, poređenje itd, još precizniji pokazatelj odnosa koji u toj grupi postoji prema datoj temi.

Zaključak ili o značaju šale

How ironic, then, that this seemingly trivial, inconsequential, common thing we know as humor is so enigmatic and plays so vital a role in our psychic lives and society.
A. A. Berger

Zaključak ovog rada otpočinje datim citatom jer se na osnovu svega do sada rečenog čini da bi u njemu pojam "humor" slobodno mogao biti zamenjen pojmom "šala", tim pre što se svakodnevni humor najčešće javlja upravo u tom ob-

liku. Drugim rečima, šala je pokazatelj i dokaz sveprisutnosti humora u svakodnevnom životu. Ona je oduvek imala svoje mesto u međuljudskoj komunikaciji i može se gotovo sa sigurnošću reći da je to humoristička forma koja će uvek biti u aktivnoj upotrebi i koja nikada neće zastareti. Kroz šalu, takođe, učimo o sebi, kao i onima oko nas, testiramo i procenjujemo granice tradicije, dobrog ukusa, pravila ponašanja, obrćemo profesionalni i društveni red i istražujemo ograničenja dozvoljenog ličnog ponižavanja (McEntire 2002, 147).

U ovome se ogleda i značaj koji razumevanje šale ima za antropologiju. Ovaj vid humora nalazi se u samoj osnovi fenomena koji je u ovoj nauci oduvek privlačio pažnju, a koji je poznat kao "odnosi šegačenja". Od pionirske studije Redklif-Brauna, interesovanje za ovu pojavu direktno povezanu sa humorom i, još preciznije, sa šalom¹², ne jenjava. Prema definiciji ovog autora, to je "odnos među dvema osobama u kome jednoj od njih običaj dopušta, a u nekim slučajevima od nje i zahteva da zadirkuje ili ismeva drugu osobu, pri čemu se od ove druge traži da se ne uvredi" (Redklif-Braun 1982, 126). Ovde je, pre svega, reč o institucionalizovanom, strukturiranom ponašanju između dve osobe koje su u srodničkom ili nekom drugom specifičnom socijalnom odnosu, a koje je karakteristično za tzv. primitivna društva. Ipak, slične interakcije se odvijaju i u kompleksnim, industrijskim okruženjima, što je sam Redklif-Braun primetio, iako je smatrao, u skladu sa nekadašnjom podelom proučavanja primitivnih i razvijenih društava, da ove neformalne načine ponašanja treba prepustiti sociologiji. U ovakvim značajno različitim kontekstima nailazimo i na krucijalne razlike po pitanju odnosa šegačenja. U prvom slučaju ti odnosi, koji su prvenstveno usmereni ka srodničkim kategorijama su, kao što je rečeno, formalizovani, obavezni i oblikovani strogim pravilima, dok su u razvijenim društvima orijentisani prema osobi, dobrovoljni, spontani i odvijaju se u okruženju gde socijalne relacije nisu rigidno utvrđene (Apte 1985, 31).

Oba vida datih odnosa su zaslužno pridobila pažnju antropologa, ali je kao najveća slabost u njihovim dosadašnjim proučavanjima, sa aspekta antropologije humora, ostalo to da je naglasak uvek stavljan na značaj šegačenja po društvenu strukturu, a gotovo nikada na sam ovaj fenomen. Kako primećuje i Meri Daglas, same šale antropolozi nisu razmatrali, a šaljenje kao jedan oblik izražavanja tek treba da bude interpretirano u svom totalnom odnosu prema drugim vidovima izražavanja (Douglas 1968). Detaljnih informacija o verbalnim i fizičkim manifestacijama šaljenja uglavnom nema, isto kao i objašnjenja toga koji elementi su odgovorni za interpretaciju određenog dela ili govornog čina kao prijateljskog gesta, a ne kao uvrede (Apte 1985). U domaćoj nauci ne samo da nedostaje interesovanje prema ovakvim temama, već je i u onim retkim radovima, u čijem fokusu stoji humor, koncept šale izbegavan usled nje-

¹² Odnosi šegačenja obuhvataju oba, u ovom radu identifikovana, oblika šale, verbalni i fizički.

nog nepreciznog značenja (v. Banović 2008, 20). Upravo je ta činjenica inspirisala ovaj rad i potrebu da se šala adekvatno, i što je preciznije moguće, definiše, kako bi se razumeli principi njenog funkcionisanja i kako bi počela da se koristi kao analitički koncept.

Literatura:

- Alford, Finnegan. Alford Richard. 1981. A Holo-Cultural Study of Humor. *Ethos* 9 (2).
- Apte, Mahadev L. 1985. *Humor and Laughter: An Antropological Approach*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Attardo, Salvatore. Hempelmann, Christian F. Di Maio, Sara. 2002. *Script oppositions and logical mechanisms: Modeling incongruities and their resolutions*. Youngstown State University and University of Siena: Walter de Gruyter.
- Banović, Branko. 2008. *Urbani humor Pljevalja*. Opština Pljevlja.
- Ben-Amos, Dan. 1973. The "Myth" of Jewish Humor. *Western Folklore* 32 (2).
- Ben-Amos, Dan. 1971. Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore* 84/331.
- Berger, Arthur Asa. 1993. *An Anatomy of Humor*. Transaction Publishers – The State University: New Brunswick, New Jersey.
- Davis, Murray S. 1995. The Sociology of Humor: A Stillborn Field? *Sociological Forum* 10 (2).
- Dégh, Linda. 1983. The Jokes of an Irishman in a Multiethnic Urban Environment, *Jahrbuch für Volksliedforschung*, 27. Jahrg. Festschrift für Lutz Röhrich zum 60. Geburtstag.
- Douglas, Mary. 1968. The Social Control of Cognition: Some Factors in Joke Perception. *Man*, New Series, 3 (3).
- Dundes, Alan. 1964. Text, Texture and Context. *Southern Folklore Quarterly* 28.
- Dundes, Alan. 1979. Dead Baby Joke Cycle. *Western Folklore* 38 (3).
- Ellis, Bill. 2001. A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. *New Directions in Folklore* 5 (October).
- Fine, Gary Alan. 2005. Joking cultures: humor themes as social regulation in group life. *Humor*. Walter de Gruyter.
- Fine, Gary Alan. 1988. Dying for a Laugh: Negotiating Risk and Creating Personas in the Humor of Mushroom Collectors. *Western Folklore* 47.
- Frojd, Sigmund. 1979. *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad: Matica srpska.
- Holmes, Janet. 2000. Politeness, Power and Provocation: How Humor Functions in the Workplace. *Discourse Studies* 2 (2).
- Jakobson, Roman i Pjotr Bogatirjov. 1971. Folklor kao naročit oblik stvaralaštva. U: Maja Bošković Stuli (ur.), *Usmena književnost*. Zagreb.
- Kleut, Marija. 1993. Beleženje i pričanje viceva. *Folklor u Vojvodini*, Sveska 7. Novi Sad.

- Krstić, Marija. 2009. "Kursadžije" – Terapeutska uspavanka? Analiza popularne humorističke serije. *Antropologija* 7.
- Латковић, Видо. 1967. *Народна књижевност I*. Београд: Научна књига.
- Љубоја, Гордана. 2001. *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*. Београд: Етнографски музеј.
- Љубинковић, Ненад. 1976. *Шаљиве народне приче*. Београд: Рад.
- McEntire, Nancy Cassell. 2002. Purpuseful Deceptions of the April Fool. *Western Folklore* 61 (2).
- McGhee, Paul E. 1979. *Humor – Its Origin and Development*. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- Mitchell, Carol A. 1977. The Sexual Perspective in the Appreciation and Interpretation of Jokes. *Western Folklore* 36 (4).
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1974. *Књижевна историја I*. Београд.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 2006. *Од бајке до изреке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада, Радмила Пешић. 1984. *Народна књижевност*. Београд: Вук Караџић.
- Николић, Десанка. 1997. Анегдота – израз ерског менталитета. *Гласник Етнографског института САНУ* XLVI.
- Oring, Elliott. 1987. Jokes and the Discourse on Disaster. *The Journal of American Folklore* 100 (397).
- Пешић, Радмила. Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1997. *Народна књижевност II*. Београд: Требник.
- Preston, Cathy Lynn. 1994. "Cinderella" as a Dirty Joke: Gender, Multivocality and the Polysemic Text. *Western Folklore* 53 (1).
- Rad XXXVII kongresa SUFJ. 1990. Plitvička jezera, Zagreb.
- Radovanović, Milorad. 2003. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
- Raskin, Victor, Attardo, Salvatore. 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor: International Journal of Humor Research* 4(3/4).
- Redklif-Braun, A. R. 1982. *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*. Београд: Библиотека XX век, Prosveta.
- Rečnik književnih termina*. 1985. Београд: Nolit.
- Rečnik književnih termina*. 1992. Београд: Nolit.
- Самарџија, Снежана. 2006. *Одлике шаљиве народне приповетке: антологија*. Крушевац: Гутенбергова галаксија.
- Sackett, Robert Eben. 1987. Images of the Jew: Popular Joke-telling in Munich on the Eve of World War I. *Theory and Society* 16 (4).
- Smyth, Willie. 1986. Challenger Jokes and the Humor of Disaster. *Western Folklore* 45 (4).
- Stevanović, Lada. 2009. Laughing at the Funeral: gender and anthropology in the Greek funerary rites. *SASA Institute of Ethnography* 69.
- Stevanović, Lada. 2007. Ridiculed Death and the Dead: Black Humor. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LV (1).

- Thomas, Jeannie B. 1997. Dumb Blondes, Dan Quayle and Hillary Clinton: Gender, Sexuality and Stupidity in Jokes. *The Journal of American Folklore* 110 (437).
- Trifunović, Vesna. 2007. Bazične tehnike humora po Arturu Asi Bergeru. *Etnoantropološki problemi* 2 (2).
- Trifunović, Vesna. 2009. *Likovi domaćih viceva: socijalni tipovi lude u domaćim vicevima*. Beograd: Srpski genealoški centar, Etnološka biblioteka, knj. 43.
- Veatch, Thomas C. 1998. A Theory of Humor. *Humor: The International Journal of Humor Research*. Walter de Gruyter, May.
- Zlatković, Branko. 2007. Usmena narodna anegdota. *Književnost i jezik*. 54 (3-4).

Vesna Trifunović

Ethnographic Institute SASA, Belgrade

The Joke – a(n) (Un)Important Form of Humor

The joke is a form of humor that has not received as much attention by Serbian folkloristics and anthropology as it deserves. A possible reason for this is that the joke is so thoroughly incorporated into everyday communication that it tends to be overlooked. Furthermore, the joke as a form of humor has not even been adequately recognized, witness the lack of an adequate definition and the fact that it is frequently confused with similiar forms of folklore, such as the (vic). This paper examines the form, use and meaning of the joke in Serbian society today, and then proceeds to offer a distinct definition of the joke, at the same time specifying the distinctions between the joke and similar forms of humor. Finally, it addresses the question of the place that the joke should be assigned in folklore material, and also its significance in anthropological and folkloristic research.

Key words: joke, definition, humor, forms of humor, folklore

La plaisanterie – une forme humoristique (non)importante

La plaisanterie est une forme d'humour à laquelle l'attention qu'elle mérite n'a pas encore été accordée dans la folkloristique et l'anthropologie serbes. L'une des possibles raisons en est un haut degré de son incorporation dans la communication quotidienne qui fait que la plaisanterie s'y fonde complètement et que pour cette raison elle soit laissée de côté. En outre, la plaisanterie n'est même pas reconnue de manière appropriée en tant que forme humoristique, dont témoignent l'inexistence de sa définition adéquate et la fréquente confusion avec des créations folkloriques comme l'est par exemple la blague.

Ce travail traite la forme, l'utilisation et la signification de la plaisanterie dans le contexte contemporain, propose ensuite sa définition particulière, alors qu'il fait parallèlement la différence entre la plaisanterie et des formes humoristiques qui lui sont proches. A la fin est également traité le problème de la classification de la plaisanterie dans le matériau folklorique, ainsi que celui de son importance pour les recherches anthropologiques et folkloriques.

Mots clés: plaisanterie, définition, humour, formes humoristiques, folklore

Primljeno: 01.03.2011

Prihvaćeno: 15. 03.2011